

УДК 81'367.322

ББК 81.2

МЕТАПОНЯТТЯ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ: СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ

ГНЕЗДІЛОВА Я.В.

Київський національний лінгвістичний університет

У статті йдеться про зміни у семантиці лінгвістичних понять / термінів, утворених за допомогою префіксу “мета-”. Здійснюється зіставний аналіз метапонять, утворених за формулами “X про X” та “такі, що є про / поза X, але не становлять X”; аналізуються тенденції щодо вживання метапонять сучасними учасниками блог-форумів; розкривається практична значимість метапонять у ненауковому спілкуванні.

Ключові слова: префікс “мета-”, метапоняття, семантика термінів з “мета-”.

The article deals with the changes in semantics of linguistic concepts / terms, formed from the prefix “meta-”. The comparative analysis of metaconcepts created in accordance with such formulas as “X about X” or “those, which are about / beyond X but do not themselves constitute an X” is done; tendencies in metaconcepts usage by modern blog-forum participants are considered; metaconcepts practical value in non-scientific speech is discovered.

Key words: prefix “meta-”, metaconcepts, semantics of terms with “meta-”.

Минуле ХХ сторіччя можна назвати “метастоліттям” через посилений інтерес учених до метатеорій у різних галузях науки. Огляд літератури, присвяченої проблемі вивчення утворень з “мета-” (які ми називаємо метапоняттями чи метаявищами), показує, що найбільш активно в лінгвістичних студіях послуговуються такими термінами, як *метакомунікація* [3; 5], *фатична метакомунікація* [6; 7; 10] й *метакомунікативні засоби* [8], *метамова* [4], *метапоетика* [2] і *металінгвістика* [1; 2; 9]. При цьому поза увагою дослідників залишається інтерпретація метапонять не як наукових термінів, а як загальноновживаних слів, що є наслідком їх популяризації серед широких верств населення. Це стало настільки актуальним, що утворилося і утворюється чимало неологізмів з “мета-”, які все частіше переходять із наукової до загальної сфери вжитку. Зі зміною сфери вжитку прийшло й дещо інше розуміння слів, утворених від цього префіксу.

Метою статті є розкриття семантики наукових понять і загальноновживаних слів, утворених за допомогою префіксу “мета-”.

Завдання:

– виявити зміни у значенні метапонять у процесі їх переходу від наукових термінів до загальноновживаних слів;

– простежити сучасні тенденції у вживанні метапонять.

Як відомо, “мета-” походить від грецького прикметника і префіксу *μετά*, що означає “після”, “поза, за, по той бік, за межами, понад”, “з, серед, між”, позначаючи абстрагованість, узагальненість, проміжність, слідування за чимось, перехід до чогось, зміну стану, перетворення [11, с. 661; 12, с. 448; 15, р. 837; 16, р. 536]. Уживання цього префіксу спершу поширилося в контекстах точних наук, і метапоняття трактувалися як “такі, що є про / поза X, але не становлять X”, наприклад, метафізика розумілася як наука про те, що є поза фізичним. Із визначенням метатеореми метапоняття почали розуміти як “X про X”, і тут центральним терміном є метатеорія.

Метатеорію має будь-яка дисципліна, оскільки є теоретичним розумінням її основ і методів на вищому рівні абстракції. Метатеорія – це концепція, що аналізує методи й властивості іншої теорії, так званої предметної або об'єктної теорії. Об'єктом дослідження метатеорії є, зазвичай, не зміст предметної теорії, а її формальні властивості [14, с. 387]. Завдання метатеорії – установити межі сфери застосування досліджуваної у ній теорії, вивчити (або встановити) способи введення її нових понять і докази її тверджень тощо. Виходячи з цього термін “метатеорія” має смисл і вживається лише стосовно конкретної теорії: математика – метаматематика; логіка – металогіка; фізика – метафізика; хімія – метахімія; біологія – метабіологія; філософія – метафілософія; психологія – метапсихологія; література – металітература тощо.

Усе ж, як показує практика, активно використовуються обидва підходи до трактування метапонять, відрізняючись метою та завданнями. Так, процес диференціації – розподілу і вищлюєння – дозволяє утворюватися новим метатеоріям за формулою “X про X”; у той час як процес інтеграції об'єднує, синтезує вже наявні теорії за єдиними ознаками і надає їм певну направленість, створюючи метатеорію за формулою “такі, що є про / поза X, але не становлять X”. Детальніше розглянемо сказане в царині сучасних лінгвістичних студій.

Зміщення інтересу в лінгвістиці в бік вивчення надмовних явищ зумовило введення в обіг метатеорій як за формулою “X про X”, так і за формулою “такі, що є про / поза X, але не становлять X”. Лінгвістичні метатеорії, що відповідають формулі “X про X”, виникли у зв'язку з перетворенням лінгвістики в точну науку, що змусило ставити питання про типи об'єктів, які досліджуються при вирішенні того чи іншого конкретного завдання. Як наслідок, говорять про мовну і лінгвістичну теорії та залежно від того, яка з теорій підлягає аналізу, метамовну і металінгвістичну теорії [9, с. 219–221]. Це, у свою чергу, дозволяє поряд із мовними і лінгвістичними елементами, виділити метамовні й металінгвістичні елементи. Таким чином, дослідники виокремлюють 1) лінгвістику як науку про лінгвістичні елементи; та 2) металінгвістику як науку про теорії лінгвістичних елементів, або область рефлексії автора, присвяченої інтерпретації лінгвістичних питань і проблем [2; 9, с. 219–221]. Подібний підхід спостерігається і при визначенні, наприклад, металексикографії як системи висловлювань з приводу словникової справи, інтерпретація автором словника; метапоетики як теорії словникової творчості, що реконструюється за даними багатогранної творчості, наприклад, В.І. Даля [2] тощо.

Розглянемо металінгвістику як надмовне явище, тобто як “таке, що є про / поза X, але не являє собою X”. Лінгвістика і металінгвістика вивчають одне і те саме конкретне, дуже складне і багатогранне явище – слово (слово дорівнюється до мови), але вивчається з різних сторін і з різних поглядів, доповнюючи один одного. У мові як предметі лінгвістики немає і не може бути ніяких діалогічних відношень; лінгвістика вивчає саму “мову” з її специфічною логікою і те, що робить можливим діалогічне спілкування; діалогічні відношення – предмет металінгвістики [1]. Популярність такого розуміння металінгвістики підтверджується існуванням теорії метакомунікації.

МЕТАКОМУНІКАЦІЯ не одне десятиліття привертає увагу учених, зокрема, теоретичну основу цієї роботи склали дослідження Г.Г. Почепцова [7], Т.Д. Чхетіані [10], П. Вацлавіка [3], Л.С. Гуревич [5], Ю.В. Матюхіної [6], Г.М. Синіциної [8] та інших. Огляд літератури, присвяченої проблемі метакомунікації, показує, що метакомунікація, як і металінгвістика, може розумітися як комунікація про комунікацію (“X про X”), так і комунікація, що є про / поза комунікацією, але не становить власне комунікацію (“така, що є про / поза X, але не становить X”). Проте перевага в сучасних лінгвістичних дослідженнях надається другому підходу до визначення метакомунікації, що підтверджується аргументами, які наведені нижче.

Якщо не використовувати комунікацію для спілкування, а спілкуватися на тему комунікації, досліджувати її, то неминуче звертаєшся до концепцій, які не є частиною комунікації, але дозволяють міркувати про неї [3, с. 34]. Таке визначення метакомунікації відповідає формулі

“Х про Х”. Усе ж, у зіставленні з метаматематикою чи будь-якою іншою метатеорією певної точної науки дослідження метакомунікації у даному розумінні ускладнюється двома важливими факторами: 1) в області людської комунікації не існує нічого, щоб зрівнялося з формальною системою обчислення / вираження; 2) математики володіють двома мовами (мовою числа і алгебраїчних символів, що використовуються в математиці, й описовою мовою, на якій базується метаматематика); у той час як засобом і комунікації, і метакомунікації є лише людська мова [3, с. 34]. Як наслідок, метакомунікація трактується в лінгвістиці неоднозначно: від спрощеного розуміння її як невербального знаку, що супроводжує мовленнєве висловлювання, до самостійного висловлювання, що супроводжує мовлення мовця з метою уточнення смислу сказаного [5], зокрема як експлікування мовцем ілюктивного потенціалу мовленнєвого акту у випадку його невірної інтерпретації слухачем; як коментар до повідомлення чи його елементів; як забезпечення ефективності актів мовленнєвого спілкування в аспекті комунікативної контактності учасників інтеракції [8]. Іншими словами, вербальна комунікація – здійснення обміну когнітивною інформацією – передбачає наявність метакомунікації – використання мовних засобів для регулювання цього обміну [6; 10]. Це розуміння метакомунікації відповідає формулі “така, що є про / поза Х, але не становить Х”.

Теорія метакомунікації простимулювала виникнення новоутворень з “мета-”, як-от: метажанр, метаспілкування, метадискурс, метакомунікатив, метапитання, металексема, метатекст (метатекстуальність), метамодальність, метаконцептуальність, метаобраз, метаполе, метапростір, метазнак, метакомпонент, метазасіб, металемент, метаметафора, метатропи, метаслово, метавислів тощо. Як зазначалося вище, все частіше ці поняття переходять із наукової до загальної сфери вжитку, що призвело до дещо іншого розуміння слів, утворених за допомогою цього префіксу. Розглянемо сказане на прикладі понять “метамова” та “метаспілкування”.

У класичному розумінні МЕТАМОВА – це мова “другого порядку”, у відношенні до якої природна людська мова виступає як “мова-об’єкт”, тобто як предмет мовознавчого дослідження. Метамова мовознавства в переважній своїй частині будується на основі тих же одиниць, що і мова-об’єкт; є складним явищем, в основі якого, з одного боку, лежать системні відношення між термінами, з іншого, – загальнонаукова лексика. Метамова як засіб наукового спілкування використовується і реально існує у відповідному метамовленні, тобто в тому різновиді мовлення, що забезпечує спілкування учених, які досліджують ті чи інші властивості мови-об’єкта [13; 14, с. 385–387]. У сучасному розумінні МЕТАМОВА – це істинні думки співрозмовника, приховані в його словах і фразах, тобто це мова, прихована у звичайній розмові. Як і мова тіла, метамова базується на інтуїції, передчуттях, шостому почутті та розумінні, що слова і думки співрозмовника – це не одне й те саме. Більшість виразів легко розпізнаються і використовуються людьми, але свідомо інтерпретуються лише кілька метаслів для того, щоб розкрити істинний зміст висловлювання. Метамова використовується і в побутовому, і в діловому спілкуванні. Якщо забрати з нашої мови всі метавирази, то розмова стане короткою, різкою і лише змістовною. Ми будемо здаватися один одному грубими, жорстокими і неуважними. Метамова пом’якшує стреси, які ми завдаємо один одному, дозволяє маніпулювати співрозмовником, досягти своєї мети, виразити емоції, не ображаючи один одного [4, с. 69–70].

Метамова у такому розумінні співвідноситься з МЕТАСПІЛКУВАННЯМ, яке, у свою чергу, часто вживається як синонім до метакомунікації, тільки у вужчому значенні. Цей термін став широко вживаним у розмовному мовленні сучасного покоління, що підтверджується його активним обговоренням у блогах. Розглянемо підходи до його інтерпретації на прикладах нижче:

Azen: *The definition meta-conversation describes for example the situation, that two or more persons discuss the way a certain conversation developed, especially how they treated each other in that conversation.*¹ *Meta originally comes from Greek language and means “higher” or “above”. Like an onlooker, “the situation is observed from above”.*² *This helps to get a distance from the own person*

and from emotions not being aware of before and influencing the situation (mostly negatively).³ Or you can say that a conversation or conversational behaviour is analyzed in retrospect in order to get final results and to optimize the course of conversation in the future.⁴ Meta-conversations mainly deal with the way people communicate with each other, so to say with their relation. Besides it is mostly about finding out if the other understood exactly what one intended to communicate to him or her by means of language and behaviour.⁵ Therefore meta-conversations reduce misunderstandings and improve "conversational culture". They are an excellent instrument to make and maintain good relations.⁶ Simply put, taking your own personal investment out of the 'first level' conversation in order to have a better perspective on all 'sides' of the conversation [23].

Так, метаспілкування, зокрема у західній культурі, на перший погляд, розуміється як "спілкування про спілкування" (див. підкреслення ¹) за формулою "X про X", для прикладу проводячи паралель зі спостерігачем, який аналізує ситуацію нібито відсторонено (див. підкреслення ²). Причиною цього є можливість а) уникнути свого "Я" й емоцій (див. підкреслення ³); б) проаналізувати хід розмови з метою її оптимізації (див. підкреслення ⁴). Таким чином, метаспілкування має справу більше з тим, ЯК люди спілкуються і чи ДІЙСНО зрозуміли співрозмовники те, що хотіли сказати (див. підкреслення ⁵). Це є свідченням того, що насправді визначення метаспілкування виходить за рамки простого "X про X" і розуміється як "таке, що є про / поза X, але не становить X". Тому поширеним є розуміння метаспілкування як ефективного засобу для збереження довірливих стосунків (див. підкреслення ⁶), оскільки метаспілкування надає комунікації нових вимірів / відтінків, зменшує непорозуміння і покращує культуру спілкування, що підтверджується ще одним прикладом з блогу Стіва Бермана "Мистецтво Метаспілкування":

Meta-conversation happens when we have a conversation about the conversation we're having. Meta-conversation adds a new dimension to communication. It can increase intimacy by exposing your inner process to the people you're speaking with, and it can increase awareness by helping you pay attention to how your inner experience is influencing your interactions [21].

Дещо відмінним є розуміння метаспілкування у російськомовному блог-спілкуванні, адже наголошується не розуміння поняття / концепту, а вибудовується конкретний порядок дій, необхідних під час метаспілкування, крізь призму мислення / метамислення з натяком на маніпулювання. При цьому ключовим моментом є реакція співбесідника, наприклад:

e.g., rapitosov: [...] Но вот про метаобщение рассказать попробую. Происходит эта байда примерно так:

1) Когда я обращаюсь с репликой к собеседнику:

- Решаю что я хочу сказать.*
- Формулирую фразу.*
- Прикидываю как собеседник на эту фразу среагирует.*
- Решаю как мне хочется, что бы он реагировал на мои слова.*
- Если предположительная реакция не является ожидаемой, возвращаюсь к формулировке.*

При этом стараюсь не злоупотреблять циклом, дабы не вызывать у собеседника ощущение гидравлического тормоза (таким образом я скрываю от окружающих свою истинную сущность).

2) Когда реплику произносит собеседник:

- Выжимаю из фразы суть.*
- Представляю какую реакцию ожидает от меня собеседник.*
- Вспоминаю как я к нему отношусь.*
- Перехожу к первой части [...].*

spoil the fun: так вот в чем всё дело!!! я голову ломаю, почему мне так сложно репликами обмениваться! вернее, со мною сложно %-)) а я просто никогда не запариваюсь на прогноз реакции собеседника!!! и чего от меня ждут не думаю [...] зато моя модель работает в любых ситуациях! [...] (Відсутність розділових знаків збережено як в оригінальному тексті – Я.Г.) [18]

Про популярність метаспілкування у повсякденному мовленні та сучасному житті свідчать: а) активне залучення співрозмовників до блог-обговорень; б) укладання порад, підказок з управності у метаспілкуванні [22] і навіть тренінгів, що вказує на важливість розуміння й володіння мистецтвом метаспілкування та його практична значимість, наприклад:

e.g., ТРЕНИНГ “МЕТАОБЩЕНИЕ: ПРОСТРАНСТВО СВОБОДЫ”.

Практикум освоения различных форм общения: на уровне выживания, выполнения социальных ролей, реализации своего потенциала как личности и духовной сущности. Пути развития качества жизни через качество общения. В программе: [...] Метаобщение как жизнь в многомерном коммуникативном пространстве. Навыки развития гибкости межпространственного перехода. Индивидуальные стратегии коммуникативной компетентности, возможности их становления и творческого развития [17].

Насамкінець, зазначимо, що однією з причин популяризації новоутворень з “мета-” чи зміни сфери вжитку метапонять стало поширення цього префіксу в багатьох пов'язаних із комп'ютером субкультурах, де “мета-” асоціюється з простою абстракцією. Так, увійшли до загальної сфери вжитку *non-meta-conversation, meta-suggestion* [21], *metafilter, meta stackoverflow* [25], *meta-level, meta-humor, meta-thinking (meta-thought, meta-think), meta-spirit*, [23]; “мета” стало вживатися навіть як незалежне слово (“*going meta*”, *meta points, anything meta, the 'metas', first bit of meta* [23]). Особливо цікавим є деривативне новоутворення *metameta* [23]. На російськомовних сайтах перевага надається, перш за все, введенню в щоденний обіг існуючих метапонять, що інколи призводить до їх поверхневого або спотвореного розуміння, наприклад, *метаобщение – письменное эмоциональное общение в сети, сопровождаемое символами выражения эмоций* [19]; або вживанню “мета-” у назвах, як-от: *МетаПочта, МЕТА форум* [24], *Новая мета* [20]. Наразі префікс “мета-” не є таким же продуктивним у плані новоутворень, як в англійській мові. Окремо варто вказати на відсутність україномовних блогів, які були б присвячені обговоренню метапонять. Поясненням цьому, на нашу думку, є, по-перше, надання переваги в неофіційному Інтернет-спілкуванні російській мові; та, по-друге, збіг у звучанні префіксу “мета-” й української лексеми “мета” (у значенні “ціль”), що призводить до плутанини серед середньостатистичних комунікантів.

До основних моментів, які дозволяють констатувати відмінність метаявищ, можна віднести: величину явища, оскільки у розмові про метаявища завжди підкреслюється їхня більша ніж у простих явищ величина; прагнення вийти за рамки обмеженого простору відповідного явища в іншу, більш широку систему координат, тому метаявище є деяким синтетичним за своєю природою утворенням; їх структурно-семантичну природу.

Перспективи дослідження зумовлені тим, що воно є внеском у вирішення проблем теорії мовленнєвої комунікації, пов'язаних із дослідженням мовленнєвої поведінки комунікантів та мовного впливу на співрозмовника – індивідуального чи масового адресата.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алпатов В.М. Волошилов, Бахтин и лингвистика [Электронный ресурс] / В.М. Алпатов. – Режим доступа : <http://books.google.com.ua>
2. Байрамукова А.И. Метапозитика и металингвистика “Толкового словаря живого великорусского языка” В.И. Даля как толково-энциклопедического феномена : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Байрамукова Аджва Измаиловна. – Ставрополь, 2008. – 255 с.
3. Вацлавик П. Прагматика человеческих коммуникаций: Изучение паттернов, патологий и парадоксов взаимодействия / П. Вацлавик, Дж. Бивин, Д. Джексон. – М. : Апрель-Пресс, Изд-во ЭКСМО Пресс, 2000. – 320 с.
4. Гриценко Т.Б. Етика ділового спілкування : [навч. посіб.] / за редакцією Т. Б. Гриценко, Т. Д. Іщенко, Т. Ф. Мельничук [та ін.]. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 344 с.

5. Гуревич Л.С. Лингво-когнитивная теория пространства метакоммуникации : дисс. ... док. филол. наук : 10.02.04 [Электронный ресурс] / Гуревич Любовь Степановна. – Иркутск, 2009. – Режим доступа : <http://cheloveknauka.com/lingvo-kognitivnaya-teoriya-prostranstva-metakommunikatsii>
6. Матюхина Ю.В. Развитие системы фатической метакоммуникации в английском дискурсе 16 – 20 вв. : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / Ю.В. Матюхина. – Харьков, 2004. – 20 с.
21. Почепцов Г.Г. Фатическая коммуникация / Г.Г. Почепцов // Семантика и прагматика синтаксических единств. – Калинин : Калининск. гос. ун-т, 1981. – С. 52–59.
22. Сеницына А.Н. Метакоммуникативные единицы и их роль в организации и регуляции англоязычного диалогического общения : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 [Электронный ресурс] / Сеницына Анна Николаевна. – СПб., 2005. – Режим доступа :
23. Сова Л.З. Аналитическая лингвистика и типология / [отв. ред. В.А. Лившиц]. – [3-е изд.]. – М. : Директ-Медиа, 2013. – 378 с.
24. Чхетиани Т.Д. Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Чхетиани Тамара Дмитриевна. – К., 1987. – 203 с.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

25. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з додатками і доповненнями) / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
26. Куньч З.Й. Універсальний словник української мови / Зоряна Йосипівна Куньч. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2007. – 848 с.
27. Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В.Н. Ярцева]. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 682 с.
28. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
29. Oxford advanced learners dictionary of current English. 6th edition / [ed. S. Wehmeier]. – Oxford : Oxford university press, 2004. – 1600 p.
30. Webster's student dictionary – N.Y. : G. & C Merriam co., 1977. – 1105 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

31. Современные психотехнологии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.hypnonlp.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=68&Itemid=4
32. Харашо так... – метаобщение [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://rapitosov.livejournal.com/1665.html>
33. ABBYY Lingvo [Electronic Resource]. – Mode of Access : http://lingvo.mail.ru/?lang_id=1033&text=metacommunication
34. ASTERIOS: the best game...ever [Electronic Resource]. – Mode of Access : <http://forum.asterios.tm/index.php?showtopic=349929>
35. Bearman S. The art of meta-conversation / Steve Bearman [Electronic Resource]. – Mode of Access : <http://www.interchangecounseling.com/blog/the-art-of-meta-conversation>
36. Bettina Umminger. About the art of “meta-conversations” [Electronic Resource]. – Mode of Access : http://www.dr-mueck.de/HM_Kommunikation/meta-conversation-meta-Communication-Bettina-Umminger
37. INTJforum [Electronic Resource]. – Mode of Access : <http://intjforum.com/showthread.php?t=17380>
38. META [Electronic Resource]. – Mode of Access : <http://www.meta.com.ua/>
39. Meta Conversation [Electronic Resource]. – Mode of Access : http://designingsocialinterfaces.com/patterns/Meta_Conversation

Дата надходження до редакції 05.06.2015